

Н. В. Мельник

*Житомирський державний університет імені Івана Франка
Науковий керівник: канд. філол. наук, доцент Л. Г. Котнюк*

Місце дейксису в мовній системі

Мовна картина світу існує незалежно від дійсності, яка існує об'єктивно і не залежить від лінгвістичних факторів, а мовна картина світу є суб'єктивною і повністю залежить від змін у системі мовних одиниць. Отож цілком логічно було б виділити слова, які так чи інакше вказують на мовну картину світу. Такі слова вказують на певний предмет, об'єкт, явище, і ця вказівка є суб'єктивною. Мовні одиниці, які виконують функцію вказівки, називаються дейктичними [4: 130].

Дейксис (грец. *déixis* – вказування) – вказування як значення або функція мовної одиниці, яке виражається лексичними та граматичними засобами. Дейксис слугує для актуалізації компонентів ситуації мовлення і компонентів денотативного змісту висловлювання [4: 128].

Одним із актуальних питань є вивчення класифікації дейксису. Сучасна класифікація спирається на результати попередніх досліджень таких вчених як К. Бругман та К. Бюлер. Так, К. Бругманом було виділено дейксис із значенням сфери мовця, із значенням сфери співрозмовника та із значенням віддаленості об'єкта від мовця. К. Бюлер виділяв дейксис видимий, зазначення того, що знаходиться в полі зору мовця [1: 83].

Деякі ідеї цих дослідників були критично переосмислені сучасними лінгвістами. Наприклад, К. Бругман виділяв ще один тип дейксису – нейтральний дейксис [1: 83], який сьогодні не розглядається як окремий, а належить до дейксису із значенням сфери мовця.

К. Бюлер розрізняв, крім видимого дейксису, ще й дейксис контекстуальний, або анафоричний, який вказує на раніше вжите слово. Проте сучасні лінгвісти вважають, що потрібно розрізняти дейксис і анафору, тому що хоч вони і виконують функцію вказування, але дейксис вказує на позамовну дійсність, а анафора на раніше вжите слово в контексті.

По-іншому також трактується в сучасній лінгвістиці дейксис уяви, запропонований К. Бюллером, який на його думку вказує на

те, що відсутнє в полі зору мовця і не згадувалося в контексті, але відоме співрозмовникам на основі їх знань про цей предмет, причому ці знання здобуті до заданої ситуації [1: 83]. Сучасні лінгвісти розглядають це явище як пресуппозицію, що трактується Ч. Філлмором, як умови, які повинні бути задоволені до того, як речення буде використано в будь-якій комунікативній функції [2: 260].

Підґрунтям для визнання більшості сучасних лінгвістів трьох основних типів дейксису: персонального (особового), просторового (локального) і часового (темпорального) є семіотична концепція структури дейксису, започаткована К. Бюлером та розвинута Ю. С. Степановим. Вона спирається на класичну дейктичну тріаду – "Я – ТУТ – ЗАРАЗ" [1: 82; 3: 216].

Ю. С. Степанов групує дейктичні слова по трьох координатних вісях: суб'єкт мовлення, просторових відношень, часових характеристик, виділяючи на кожній з них по три прагматичні домінанти, які співвідносяться між собою на основі наближеності/віддаленості від суб'єкта ("я") [3: 229].

<i>Суб'єкт мовлення</i>	<i>Просторові відношення</i>	<i>Часові характеристики</i>
я/I	тут/here	зараз/at the present moment
ти/you	коло тебе/near you	тепер/now
він/he	там/there	тоді/then

"Я" – це завжди мовець, "ТУТ" – це місцезнаходження мовця в момент комунікації і "ЗАРАЗ" – це момент кульмінації. В момент мовлення адресат привласнює собі ім'я "я", накладає на мову координати того часу, коли він говорить, тобто часу мовлення, в тому місці, де знаходиться мовець. В свою чергу, той, хто сприймає інформацію, стає мовцем і здійснює ту саму операцію привласнення [3: 224].

"Ти" це також ім'я, до якого звертається той, хто називає себе "я". На ситуації, в яких з'являється той, кого називають "ти", накладається вісь: ти – коло тебе – тепер. Найвіддаленішою від авторського "я" є координатна вісь: він – там – тоді [3: 234].

Спільним між прагматичними домінантами кожної координатної вісі є те, що вони задіяні в процесі комунікації, а їх відмінність пояснюється різним ступенем наближеності/віддаленості від суб'єкта мовлення "я"/"І".

Навколо виділених прагматичних домінант групуються інші лексичні елементи.

Так, наприклад, навколо **I** знаходяться такі слова як **me, we, us, my, our, mine, ours, myself, ourselves, this, these**, тощо.

Слова, що фіксують простові і часові відношення, доповнюються також багатьма словами. Наприклад, **hence – form here; nowadays – at the present moment**.

Отже, дейксис є важливим явищем в мовній системі, так як співвідношення висловлювання з персональним, просторовим і темпоральним контекстом забезпечує можливість дейктичного прикріплення, без якого речення не можуть функціонувати в комунікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Даркевич О. В. Проблеми теорії дейксису. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Nvnu/filolog/2007_4/3/1.pdf
2. Иванова И. П., Бурлакова В. В., Почцов Г. Г. Теоретическая грамматика современного языка. – М.: Высшая школа, 1981. – 288 с.
3. Степанов Ю. С. В трехмерном пространстве языка. – М. Наука, 1985. – 336 с.
4. Ярцева В. Н. Большой энциклопедический словарь. – М.: Большая Российская Энциклопедия, 1998. – 592 с.